

ЛИТЕРАТУРНАТА ПЕРИФЕРИЯ: ПРОДУКТИВНО ПОЛЕ НА СЪВРЕМЕННОТО НИ ЛИТЕРАТУРНОИСТОРИЧЕСКО ИЗСЛЕДВАНЕ (Част първа)

Доц. д-р Ноеми Стоичкова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. Настоящата студия концептуализира, анализира и аргументира първия колективен литературноисторически проект, обърнал оптиката си към литературната периферия само три години след започването на Прехода у нас. Метатекстът за първи път извежда систематизирано около 20 причини и възможности за движение в литературноисторическото поле както по хоризонтал (център – периферия), така и по вертикал (вечност – мимолетност).

Ключови думи: рубрики; „Литературен вестник“; маргиналии; апоретични релации

Интересът към литературната периферия се събужда по принцип като желание да се надникне в потайностите на невидимото в литературата, като съпротива срещу нормата и ограниченията. Например един първи „размразителен“ повей в това отношение се случва малко преди и най-вече след Априлския пленум през 1956 година. Тогава фрагментарното реабилитиране на някои модернисти става чрез ваденето от архивите им на част от тяхната (допустимо неудобна за епохата) епистоларна кореспонденция¹. Но като разгърнат траен, периодичен интерес литературната маргиналия става обект на академични занимания непосредствено преди промените в началото на 80-те години на XX век, благодарение на фигури като проф. Никола Георгиев и проф. Светлозар Игов. „Тезиси по историята на новата българска литература“ (1987) и „История на българската литература“ (написана през 1981, но издадена през 1990 г.) са началото на началата към един по-широк поглед за литературния процес, който не е само обект на изследване, а и инструмент за моделиране и смислопораждане, интегриращ и по-малко познати автори и творби. Н. Георгиев, разглеждайки литературната жанровост, отбелязва в частност и че именно писмото „като жанров модел в литературната критика“ е започнало „от високо“ и се движи по „низходяща крива“.² Докато

Игов изследва жанровата доминанта като периодизационен критерий и въпреки че твърди, че смисълът на литературноисторическото изследване не е в откриването на нови явления (писатели и произведения), йерархизира голям брой имена. Така започва либерализиращият се поглед към миналото – първоначално към модерното и модернистично от началото на XX век, а постепенно, по-късно и към социалистическото наследство.

Настоящият текст ще се спре на най-ранния тематичен проект, обърнат към маргиналната българска литература и нейното включване като обект на литературната история. Става дума за начинанието на „Литературен вестник“, който от бр. 2, 1992 г. започва рубриката „Литературата, която я няма“, водена от Владимир Трендафилов. В нея излизат 10 текста до бр. 29, а от бр. 36, от септември същата година, започва рубриката „Патология на периодическото тяло“, водена от Бойко Пенчев и Йордан Ефтимов и включваща 7 статии.

Погледът към литературната история през нейната периферия означава да се отчете функционирането на няколко динамични опозиции, които са изведени, систематизирани и анализирани на база метакстовете в двете споменати рубрики на „Литературен вестник“ в началото на 90-те години.

Ще започна с релацията канон – неканоничност, която бе най-същностна докъм 80-те години на XX век у нас. Без да навлизам в дебата за канона, за целта на изследването, най-общо ще го характеризирам двустранно: едновременно семантическо и естетическо траене във времето, но и институционално конструирано по национално-идеологически и универсално-екзистенциални критерии. Докато неканоничното ще представя с позицията на Бойко Пенчев чрез англоезичния литературоведски термин „боклук“, който няма ценностни конотации. Защото неканоничните „честно са си свършили работата, реализирали са своите потенци в момента на появата си и са отишли на бунището, тъй като към тях не се добавят и отнемат смисли“³. Б. Пенчев твърди, че „боклуците са безценни като памет за текстуалните практики на времето“⁴ – те много по-вярно отразяват епохата си, отколкото „шедьоврите“, които винаги в някаква степен са крайности, излишъци, надскачащи приетите норми и по този начин разполовяващи се между битието си-тук-и-сега и битието си-там-и-отвъд. Бих могла да кажа, че по своеобразен начин с друг понятиен апарат по-рано говорят за същото и Боян Пенев в началото на XX век, и Н. Георгиев след средата му. Проф. Пенев коментира творбите, които не са с високи художествени стойности, а проф. Георгиев ги нарича „средни“, но и двамата са единодушни, че те по-добре илюстрират литературното равнище на определена епоха. С други думи казано, все по-убедено и аз съзнавам, че проучването на маргинални автори, произведения, явления, тенденции, случили се до края на 80-те години на миналия век, е същинската съкровищница на съвременната литературна история, която все по-категорично излиза само от „генералската“ линия, която все повече проблематизира единственото

число на канона и неговата определеност и определимост и която продуцира все повече лични концептуални разкази за литературния живот от различни исторически периоди до края на XX век. Уточнявам тази (условна) граница заради твърдението, родено от мои литературно-исторически наблюдения, че темпоралното отстояние от три десетилетия между процесите, за които се пише литературна история, и времето на написване е „класическа“ дистанция.

Втората опозиция висока, елитарна – популярна литература става днес все по-апоретична. Въпреки че Боян Пенев през 20-те години на XX век я нарича лесно и категорично „поезия за войници и слугини“, тя не възниква през междувоенните десетилетия, а е факт още от ранния период на модерността у нас – към средата на 90-те години на XIX век. Най-важни предпоставки за това са единната образователна стратегия, медийното и политическото институционализиране на литературата (награди и конкурси), пазарната употреба и доминация на стоковата (вече) природа на художествения текст. С други думи, делитбеността ѝ най-общо в историческия план на краевековието от XIX до 40-те години на XX век се извършва по начина на създаване, разпространение и потребление. През следващите 45 години, поради нормативността на литературноисторическите процеси, и в този аспект заради функционирането на принципа на (привидната) уравниловка или даже на подмяната, се фаворизират (по)-слаби художествено творби, които са идеологически правилни, за сметка на естетически силни, но с проблематични тематично-интенционални потенциали. Красноречив, и то късен пример от 80-те години на XX век е романът на Ивайло Петров „Хайка за вълци“. Синхронният критически дебат за него обстойно показва един от най-коварните феномени на залязващия тоталитаризъм – да се споделя официозно марксистко-ленинско мислене, маскирано като инакомислие, което засяга както мястото на творбата в литературноисторическата ни традиция, така и нейната структура. Така „Хайка“-та на Ив. Петров е положена (абсурдно) в романовия „наниз“ от Ив. Вазов до Г. Караславов.

В този смисъл, във времето на държавния социализъм на маргинализиране подлежат творби и автори, които са идеологически неудобни за режима – и като семантични конотации, и като естетическо разкрепостяване. Дефинирането на границите елитарна – масова литература се актуализира от 90-години на миналия век насам, макар че точно тогава дифузиите между двете стават най-силни, стигащи до неразграничимост. М. Кирова дори отбелязва навлизането на „жанровата“ литература в сериозната литература, давайки примери със световноизвестни автори като Мишел Уелбек, Ерве льо Телие и даже Нобелов лауреат като Жозе Сарамбо⁵. Това рефлектира според мен и върху настоящите изследователски погледи, които, синхронно с постмодерния читателски вкус, променят и оценяват литературноисторическите текстове през оптиката на културно трансформационните процеси през новото хилядолетие. Като

добавя, че подходите в историографската работа стават все по-хетерогенни и включват инструменти от социологията, културологията и антропологията, става ясно защо в ретроспективен, исторически план не може да се различава предложеното сегашно деление от Милена Кирова между популярната и масовата литература⁶. Двете се синонимизират, когато „ниските“ или „средните“ периферни творби станат обект на литературноисторически наратив, особено когато се визира малко познат или непознат автор.

За разлика от втората, третата опозиция автор – творба, която е обвързана с горната, работи безотказно разделно и подборно, без значение от темпоралния участък, който се разглежда, и от интерпретативния ъгъл, от който се гледа, когато става дума за каноничен автор. Както казва Александър Кьосев, „авторитетите се подкопават, а и масовото иска да подскочи към високия праг на класическото – от една страна, от втора – създават се творби с претенции за високи, които чакат да бъдат „естествено“ вписани в естетическото, а от трета страна – други произведения, които стават „народни“, напускат елитарното.⁷ В тази посока може да се включи и „народният класик“ Елин Пелин с повестта си „Нечиста сила“, която остава малко четена и слабо позната и която е обект на обсъждане в един от текстовете в разглежданата рубрика „Патология на периодическото тяло“.

Четвъртата връзка текст – явление пък кореспондира с предходната и обозначава отношенията между писателя, създал конкретно произведение, и това, което сам е представлявал като по-цялостна творческа фигура в съответния си времеви контекст. Синхронията между двете илюстрира своеобразно представата за каноничност, докато редукцията им се осъществява често заради тяхното погрешно отъждествяване. Понякога текстът е на по-високо ниво от явлението, което „става при добрите подражатели на някой голям творец-новатор, дотолкова, че дори могат да го надминат в съвършенството на измислянето, но не могат да създадат същото наново за първи път“⁸. Това може да се случи и с определени творби от социалистическия период, чиито автори, като цяло, са принадлежали към властовата комунистическа каста. Например отделни текстове на Павел Вежинов – ранният случай „Синият залез“, както и късните творби, след средата на 70-те години – „Белият гущер“, „Везни“, и неговите най-високи държавни удостоявания: четири пъти с Димитровска награда (1950, 1951, 1971, 1976 с колектив); орден „Народна република България“ II ст. (1964); звание „Народен деятел на културата“ (1970); звание „Герой на социалистическия труд“ (1974), орден „Георги Димитров“ (1974).

Среща се обаче и обратното – авторът е важно за публиката явление, като текстът му заема само част от площта на явлението – явлението Вазов, Алеко, П. Р. Славейков, Яворов, Елин Пелин, Йовков и някои техни текстови падини. Явленията не сепарират литературата, а имат спояващи роли в/за нея, без кои-

то тя би се разпаднала. Текстовете им може да се стопяват, както се случва днес в училищните програми, но щрихи от лицата им остават. Актуалността на текста за днешния читател и важността на явлението са две не съвсем равностойни неща, особено в/за съвременното ни. Но може да сработи и трети модус – в прекаленото внимание към явленията да се изпускат персоналиите. Такъв вариант се среща индиректно през подбора на някои автори обекти в рубриката на ЛВ „Литературата, която я няма“, водена от Вл. Трендафилов. Например, когато квалифицира Иван Хаджихристов като поет, по-голям от мястото, което му се отрежда, но същевременно твърди, че като явления Ив. Андрейчин и Д. Бабев го превъзхождат и... в крайна сметка в периферията остават всички те – и персоналиите, и явленията, почти сигурно заради принадлежността им към модернистичните прояви по времето на социализма, а след него, може би заради все още ненастъпилото време към тези текстове да могат да се добавят нови интерпретационни смисли.

Именно Трендафилов посочва и още един – четвърти модус, който според него е най-голямата беда: да се подменя авторът-явление с авторатекст. Например Ботев като макрофигура и Ботев като поет, който става представителен за цялата личност. Конкретната статия визира полюсната опция – явлението не може да издърпа при себе си текста, и му пречи да се реализира. Разглеждайки фигурата на Ив. Андрейчин, авторът го определя като явление, „цялостно литературно, културно и социално присъствие... от първа величина“⁹, чиито отделни блокове българската култура съзнателно потиска и така го орязва до „безнадежден вид“. Според мен именно този вариант е равнопоставено лош с предходния, защото унищожава в забравата същински идейни явления, пропадайки в конкретността на отделни (недоразвити в таланта си) текстове.

На пето място, най-често отъждествяваме зависимостта на литературата със социоисторическия контекст, което при по-дълбочинни разглеждания през последните 30-ина години се оказва все по-проблематично в едностранчивостта си. Една от причините е, че обикновено литературните явления в известна степен и в определен времеви отрязък надскачат своя непосредствен социокултурен контекст, оставайки в социоисторическия. Емблематичен пример е Патриархът на новата българска литература, който по мое мнение, подкрепено с други, но аналогични доказани твърдения от М. Кирова в нейната „История на българската литература от Освобождението до Първата световна война“, най-безпроблемно се докосва до тенденции за началото на XX век в своите по-ранни произведения – например някои от поемите му, писани през 80-те години на XIX в. Това Кирова обяснява с едновременно развитие у нас на късния романтизъм и ранния модернизъм, „често без разделителна линия“¹⁰, и финализира: „Макар че нито д-р Кръстев, нито Пенчо Славейков биха признали Вазов за свой естетически предходник,

Народният поет – къде интуитивно, къде по-съзнателно – успява да огласи актуалността на някои от техните литературни идеи още преди българската интелигенция, като цяло, да е била подготвена да ги чуе и усвои по адекватен начин¹¹. Трябва обаче задължително да добавя, че лирико-епиката на Вазов от първото следосвобожденско десетилетие е много художествено не-равна и оставаща досега в периферията на неговото творчество, рецептивно нефункционираща като мост между „старите“ и „младите“. И ако в този случай става дума за разминаване на авторски и рецептивни хоризонти, то следващите примери показват други измерения на отношенията между литература и социалноисторически контекст. Имам предвид имената на Иван Андрейчин и Ана Карима, ситуирани от началото на миналия век до 30-те – 40-те години и включени в споменатите две рубрики на „Литературен вестник“ от началото на 90-те години на XX век. Става дума за отзивчивостта на Андрейчин и към двете моди на времето – социализъм и символизъм, и за едно важно обобщение на Б. Пенчев, което е и принципно функциониращо, но направено по повод А. Карима: „социализмът, феминизмът и декадентството са форми на едно и също модернистично движение за демаргинализация“ както на авторския Аз, така и на Литературата, като цяло. И двете искат да добият знание и власт, присъствие и глас¹². В този смисъл зависимостта е по-силна между литература и литературноестетически контекст, отколкото със социоисторическия. При това изборът е сторен мотивирано със силно авторско съзнание за вписване в доминиращите литературнохудожествени дискурси и техните перспективи.

По-скоро неразривна е връзката между социоисторическия контекст с литературата, когато погледнем към нея през делението столица – провинция. Както казва Владимир Трендафилов, сепарирането на България в такъв културен план е „като глава без тяло и тяло без глава“, защото духовният климат в провинциалния град е „аморфен, не може да изкристализира и лесно попада под пълната власт на втори ешелон интелигенция, съставен главно от дребни административни личности“, а в столицата „всяка микроскопична проява дава на участниците илюзията, че извършеното от тях отеква в цялата страна...“¹³. Провинциалните творци, както до, така и след 9.09.1944 г., остават много често в периферията на публичния централен интерес, въпреки някои предприети действия от властите при социализма за относителното им равнопоставяне. Пример за това е следвоенният символист и член на кръга „Стрелец“, творец с „по-късен, есенен етап на модернистко съзнание“¹⁴ Иван Хаджихристов, живял основно в Стара Загора, която, все пак, обективно не може да се каже, че не е културен център за междувоенната епоха. Трендафилов дословно пише: „Иван Хаджихристов се оказва... изключително талантлив поет, чието литературно присъствие бързо ентропира поради физическото му неприсъствие в столицата“¹⁵, въпреки че след това изброява

„Антология на българската поезия“ на Г. Милев (1925) и „Българска лирика“ на Петър Динеков (1941), където е включен с по две хубави творби. Друг пример е Борис Марзоханов, роден в същия град – творец на Родопите, публикувал две книжки през 1941 – 1942 година: „Устав на бунаците в света“ и „Капки от дамаджаната“, въпреки че творбите на двамата (могат да) имат различна естетическа оценка от критическите погледи.¹⁶ Към дадените примери обаче не може да не се добави и друга причина за тяхното маргинализиране по времето на тоталитаризма у нас – първият, заради централизираното държавно изтичане в ъгъла на модернистични прояви в развитието на цялата българска литература, особено докъм средата на 60-те години, а вторият, според думите на Вл. Трендафилов, „не е толкова писател, колкото е народен разказвач“, „купил си дребни критически подаяния“ от тогавашния критически корифей Жорж Нурижан – „преддеветосептемврийски аналог на Пантелей Зарев“¹⁷. Марзоханов обаче изчезва от литературното полезрение след 1947 година, най-вероятно по политически (националистически) причини¹⁸. Така че цензорският апарат от времето на социализма санкционира „равноправно“ литературната география, която обаче най-често си остава различно разположена спрямо оценностяванията – критически и читателски, а двете, функциониращи заедно, изтласкват на втора степен литературната провинция от централните зони на литературното поле.

Казаното току-що за маргинализирането на Б. Марзоханов, въпреки включването му от Ж. Нурижан в книгата „Творци и литература“ (1943) и оценката за споменатите му две книги като достигнали „класа“ в границите на хумористичния жанр, закономерно ни води до седмата релация литература – критическа рецепция. Посоченият пример е много показателен, че макар и авторитетно похвален, но еднократно, авторът не си гарантира непосредствено, в своя социоисторически контекст, паметови следи. Различен типологичен случай е пък писателят Константин Мутафов и неговата популярност сред съвременниците му и изхвърлянето му от читателското и изследователското полезрение след 9.09.1944 допреди десетина години¹⁹, въпреки постоянното споменаване в публичното пространство на неговото име като баща на голямата актриса Стоянка Мутафова. Моята позиция обаче, оформена включително през „Животоописанието“, е свързана с доста плътното вписване на Константин Мутафов към модерните тогава влечения по окултизма; със споделянето на Ибсеновите и Хауптмановите идеи за човека; с транстекстуалното обръщане към библейския текст в пиесата му „Иуда“ (1914) и предвестничеството ѝ за Н.-Райновия роман „Между пустинята и живота“ от 1919 г.; с общия интерес на двамата писатели към богомилството и разбирането им за него като български влог в европейските и даже световните религиозни и социални преобразования; с „някои от Мутафовите разкази с източен привкус, които са експресионистично-романтично,

разностилно стилизирани философски притчи²⁰. Макар че от днешна гледна точка авторът, като поетика и стилистика, като публицистично отношение към собственото си повествование повече принадлежи към поколението на реализма и на „старите“. Ако двата приведени примера показват полюсни отношения между литература от „третия“ или от „втория“ ред и критически оценки – синхронни и диахронни, то следващият случай илюстрира доста по-драстична различност – критическа оценка с извънлитературни критерии. Още по-странното е, че става дума не за идеологически причини, а за личностно-пикантерийни, „жълти“ мотивации, случили се един век назад. Иде реч за негативната рецепция на единствената стихосбирка – „Велики петък“ (1927), от Йордан Стратиев, заради това, че авторът е откраднал жената на Владимир Василев²¹. Един от малкото, оценяващи високо стихосбирката му, не е от критическата гилдия, а писателят Вл. Полянов. Той пише, че по-рано Й. Стратиев е бил майстор на фразата и позата, когато все още е ориентиран към символистичната поезия. А понастоящем е истински поет, а ако издаде втора стихосбирка наскоро – ще затвърди впечатлението и всички ще заговорят за нея, а не за него²². Дадените типологични примери показват, че критиката в литературноисторическите периоди до краевековието на XX век²³ е едно от най-важните литературноинституционални звена не само при естетическото оценяване на творбите и авторите, но и за (не)битието им във времето. Това много ярко се илюстрира с твърдението на Бойко Пенчев, че „за успешното централизиране на едно периферно явление освен преосмислена реинтерпретация на „старото“ са необходими и излъчени в културното пространство прелъстяващи нагласи“²⁴, като продължава конкретно с Карима, която „тотално се проваля“, защото в целия модернистки (а и социалистически) дискурс метатекстовете от помощни се превръщат във водещи, легитимиращи литературните съ-бития. Дългото зачертаване от литературния живот на Ана Карима се дължи на смазващото синхронно единодушие на критическия фронт срещу писателката, като при това се добавя и нейната слаба диахронна публична познатост. Именно тя натежава за критическото спомняне през различните исторически периоди, дори отзивите да не са само адмиративни.

Към проблемите на критическата рецепция като фактор за маргинализацията на творби и имена бих могла да добавя и донякъде плодотворното наблюдение на Вл. Трендафилов, за което мимоходом стана дума по-горе, а именно обръщането на повече внимание върху етапното развитие, а не върху индивидуалните присъствия и техните разнолики и менливи лица. Уточнявам, че според мен това има свои частични основания, защото литературноисторическите изследвания, особено до 80-те години на миналия век (по различни причини – канонотформиращи и канонпреформиращи, форматиращи²⁵) основно, спрямо необходимостите на социокултурните контексти, се стремят да изведат представи за процеси, явления, тенденции. Едва от 90-те години на

XX столетие, закономерно след разпадането на колективистичните вериги, започва да се проявява повече интерес към отделната личност и нейното (противо)стоене спрямо споменатите общностни и обобщаващи категории, удържащи литературноисторическите наративи. Пример е разгледаният случай (когато говорих за друга динамична опозиция) с Иван Хаджихристов, за когото критическите визии са фокусирани предимно и целенасочено към ситуирането му като символист²⁶ и не говорят за неговите по-късни развития и промени, подаващи се трудно на еднолинейни квалификации.²⁷

Подобни случаи, но този път продиктувани от самото творческо поведение на авторите, могат да се видят на страниците на сп. „Слънчоглед“ (1909). Там парадоксално, но и закономерно, светогледно-естетически се засичат редакторите му Д. Кьорчев – първият критически адепт на символизма, и Елин Пелин, стоящ синтезно на границата между традиционализъм и модернизъм, особено с „Нечиста сила“, която има желанието да съблазни читателите на първите четири книжки от новозапочналото да излиза списание, чието издание е общо 5 броя. И ако авторът на „Гераците“, в случая, твърде много (се старае да) излиза от критически рецептивния си образ на „непосредствен“ и „наивен“ описател на селския бит²⁸, то метатекстовете на Кьорчев са подчертано антманифестни и както Пенчев твърди, излагащи „най-пълно и аргументирано основните положения на своя християнски индивидуализъм в студията „Древността и съзерцанието при Исуса“²⁹, но и своята „фалоцентрична стратегия“, вдъхновена от Ото Вайнгер, който Кьорчев превежда. Така всъщност със закъснение от 90 години започва една линия в най-новите литературноисторически изследвания, в които твърдата маска на класици и ключови фигури в еднолинейни процеси (от реализъм към модернизми) пада и зад нея се разрояват разнолики парчета от индивидуалности, непобиращи се в схоластични литературоведски модели, а движещи се, увеличащи се (често едновременно) по полюсни философски и литературни практики.

Към тази диада критик – писател бих искала да добавя и още две релации, участващи в процесите за (и срещу) маргинализацията на голям кръг имена и творби: дипломатични – скандалджии по отношение на писателите и гордост – срам по отношение на рецепиентите (включително и редовите читатели). И двете опозитивни двойки също са засегнати в рубриката „Литературата, която я няма“, водена от Владимир Трендафилов. Продължавайки по-горе разгледаната му позиция, че „родната литература се проявява като главнокомандващ армия по време на война, за когото животът на отделния боец нищо не е и лесно се жертва“³⁰, авторът добавя още един елемент в тези йерархични отношения – характерови специфики на творците. Безспорно, сред тях доминиращо са представени като самоизолиращи се от публичния интерес интровертните и спривавите.³¹ Разбира се, емблематичен пример

за това е фигурата на Кирил Христов, който и по тази причина, и до днес остава „невенчаният крал“ на българската литература, но едновременно с това е неразривна част от нея. Обекти на Трендафилов в тази посока са Иван Андрейчин и Йордан Стубел. Първият е закономерно мирогледно противоречива личност за времето си, тъй като извървява пътя на редица видни представители на символизма, тръгвайки от радикалните социалистически младежки настроения³², и става един от първите сериозни теоретици на модернизма у нас. Макар че е силно податлив на влияния и заимствания, той до края на живота си запазва дързък, бунтарски, често проповеднически, и все пак галантно фин дух, свидетелства Вл. Трендафилов. Като продължение към тези негови професионални апоретични характеристики изследователят добавя и човешките му специфики – не обичал да дружи с известни писатели, карал се с тях, а предпочитал да се среща с млади творци. Но според мен тази част от биографичния му лик се тушира от морално петно, което го смазва и даже, в крайна сметка, го и води до самоубийство през 1934 г. – обвинението в блудство с 4-годишно момиченце през 1929 г. и последващият престой в затвора за 3,5 години, макар че Андрейчин „оставя след себе си само смотолевени кратки фрази“³³ по случая. Литературноисторическият дискурс мълчаливо се оказва и с нравствени везни, прилагани „тайно“ както в житейската, така и в професионалната сфера на писателите. Именно последното се илюстрира с втория обект на Трендафилов – Йордан Стратиев. Той е един от златорожката (условна) „великолепна четворка“ (заедно с Н. Лилиев, Е. Багряна и Й. Стубел), ценен и от Вл. Полянов и Г. Стаматов, но оценен от Г. Милев като поет на „епигонска поезия, която да бъде забранена с декрет и под страх от смъртно наказание – в интереса на литературното развитие“³⁴. Според Трендафилов основно „стиловите черти дразнят масовото литературно око и ухо (песимизмът, маниерността, трудната разгадаемост)“, но към тях се добавят и някои съвсем личностни черти – не твърде общителен, малко сух, рязък и вследствие на това понякога участващ в бързи и необмислени конфликти³⁵. Без да влизам в подробности, включени в статията, но в името на относителната пълнота на причини, които (могат да) работят в механизмите за маргинализацията, ще спомена, че до агресията между двете страни се стига заради плагиатска постъпка на Стратиев (представил като своя статия за Ахматова, която е частичен превод от руски). Този привидно само нравствен аспект на литературното авторство в историята на новата българска литература е играл различни роли, сред които и конструктивни интертекстуални в периоди на незряло авторско съзнание и изграждаща се авторска институция, общо взето предимно до Първата световна война. Докато случаите от междувоенния период относително намаляват, но явлението става едно от дебатните в периода между отделните литературни кръгове³⁶ и проявите му са злостно порицавани, а както е видно, и санкционирани по различни начини,

включително и с читателско пренебрежение и отхвърляне или чрез авторско отказване от набедената за крадена творба (каквото е случаят с Е. Багряна и „Камбаните на св. София“). В този смисъл с увеличаването на моделните амбивалентни опозиции, функциониращи за маргинализирането на персони и произведения, става все по-ясно, че причините са множествени и комплексни за тези елиминирания на част от имена и текстове, които са репрезентативни за литературните практики на съответната епоха и които за дълги периоди не добавят възприемателски смисъл. Явно, че заработват и извънлитературни фактори – морални, характерологични, психологически. Именно на последните ще се спра в края на тази част от текста. Трендафилов ги нарича психологически мотиви на българската литература към самата себе си и като своеобразна кръгова композиция на настоящата статия имат връзка с (не)каноничността. Защото според изследователя есенциално българската литература „страда от болезнен комплекс за малоценност и затова държи да представя от себе си само което е най-лъскаво и рекламно, четивното, а останалите си факти грижливо крие като грехове на младостта, потиска ги в подсъзнанието си в естествения им разхвърлян вид, както са идвали в нея, и постепенно ги изпуска, забравя, губи ги от себе си“³⁷. Странен е непосредственият преход на говорещото лице от името на литературата към гласа на „ние“, читателите – специализирани или не, а в следващ, трети момент изказът е третоличен безличен – някои автори и творби „са *смушкани* в кулисите и от тях можем от време на време да видим най-много случаен нос или ръка“³⁸. Така всъщност се озовавам като днешен читател интерпретатор на метатекстове отпреди 30 години, раздвоена между първоличния множествен субект и третоличните неназовани субект(и): „ние“ сме „грубо редукативни“ към литературното си минало, ние силно осветяваме едни фигури, но всъщност неизвестни/неназовани лица „смушкват“ други зад кулисите. Тази шизоидност, нека я отдам на отсъстваща стилистична редакция, иначе бих я възприела или като идеологическо внушение за целенасочен подбор при изваждането на „сцената“ на част от литературната продукция и скриването „зад нея“ на останалата, което има свои дълбинни основания, вземайки предвид принципното идеологическо преживяване на света като ефект на (пост)модерността; или като бягство от литературоведска отговорност да се снемe завесата и да се покаже всичко – и близкият, и далечният план, и представителните, и второстепенните актьорски/авторски състави. Направеното от разгледаната рубрика „Литературата, която я няма“ и нейното „продължение“ – „Патология на периодическото тяло“, водена от Бойко Пенчев и Йордан Евтимов, потенциалните възможности, които двете рубрикационни части дават за настоящата концептуализация, (само) опровергават хипотетичното допускане за отказ от вдигането на завесата около периферията в ранните години на Прехода, макар че за известно време то е „замразено“ – до първото десетилетие на новото хилядолетие.

Сега предстои да допълня (не толкова типологично, а по-скоро индивидуално, но с типологични конотации) причините за маргинализиране на имена, списания, творби с маркирането на други текстове от изведените по-горе поредици на „Литературен вестник“ в началото на 90-те. Тук е мястото да се уточни, че първата, водена от Вл. Трендафилов, е открито персоналистична и през отделни личности стига до фрагментарни сглобявания на литературноисторически процеси – случили се или неслучващи се, обсъжда както мястото на избрания автор, така и участието на читателската (включително критическата) институция в тях, за да стигне до причините за паметовото избледняване на тези фигури. Докато втората, обърната към вестници и списания, показва през тях „изобилие от културни кодове, артикулиращи битийността на времето“, стреми се да възстанови „изгубена текстуална мрежа, в която действително се случва литературата“³⁹ в своите парадокси, разломи, но и едновременни напластявания.

Сред обектите на първата рубрика ще открия Димитър Бабев (1880 – 1945), за когото, по думите на Трендафилов, „любовта към дълга и (поетическия) регламент по някакъв начин го задържат на периферно място в литературата ни и по-късно на практика го извеждат от нея“. По-конкретно става дума за поет, пишещ култивирано, разсъдъчно на екзистенциални теми, които не са „неговата кожа“, и резултатът е, естествено, епигонски. Не поради липса на талант, а поради страх да се отпусне в битийното движение, той робува на желанието си „да се хареса на другите и на усилието... да се хареса сам“⁴⁰. Казано аналитично, в контекста на моите търсения в настоящата студия, случаят „Бабев“ показва другата страна на маргиналията, в която остават лутащите се творчески присъствия, без свое лице, колебливо посягайки и отдръпващи се, волно или неволно прикрепящи се към/от големите сериозни писатели (Вазов, Пенчо Славейков, Яворов или Лилив), но не заради графомания, а заради чувството за мисия към българското книжовно слово, което е и лично убежище⁴¹ на самия Бабев. Трендафилов открито се интересува и от слабата, и от посредствената литература, изрично уточнявайки, че те не са синоними и остават по различен начин в гънките на литературната периферия. Ето как изследователят обяснява фигурата на големия слаб писател: „най-често е личност, не успяла да изтрие себе си, въпреки положеното старание. Той се опитва да пише така, както трябва да се пише – тоест съобразно някаква приета догма – но било от недостатъчна образованост, било от вродено непокорство, текстът му е разпукал литературната догма на много места и през процеците е избила като гейзер една рошава, карикатурна и все пак отчетлива, запомняща се индивидуалност“⁴². Именно с такъв текст, но усложен с още една степен, тъй като творбите са пародийни, се открива рубриката, посветена на автора/авторите, публикувал(и) под псевдоним „Двама диви“⁴³ стихосбирката „Печални акорди“ (1924). Трендафилов обяснява и своето схващане за отношенията

безличие – пародия, която се „накичва с оперението“ на безличието и по този начин воюва с него, за да развенчае именно клишираната художественост. А тя, в случая, е както стандартизираният еталон на Ботевата образност, така и декадентските наеви, събирайки „накуп бохемството ала Кирил Христов и символистката интелектуална претенциозност“. Заедно с това обаче стиховете на анонимния/анонимните автор(и) на много места са „чепати“, обяснени от изследователя именно с лабилните български художествени норми, които се пародират, и в този смисъл „дори техническите несъвършенства на стиха влизат в контекста на функционалната значимост“⁴⁴ – обобщава авторът на статията. Към функционалната значимост на тези несъвършени анонимни пародии мога да добавя и още две неща през позициите на авторитетните познавачи на пародията – Симеон Янев и Линда Хътчън. Първият разглежда пародията като вторичен текст, обърнат задължително към друг изходен текст или към естетико-стилистичен модел⁴⁵, и в този смисъл настоящата пародийна стихосбирка е един от парадоксалните признаци на зряло авторско съзнание, скрито обаче под маската на псевдонима⁴⁶, при това с отношение към междутекстовостта и автореференциалността, както пък допълва Л. Хътчън⁴⁷. В този смисъл част от маргиналните текстове със своите естетически недостатъци са важен ключ към литературноисторическото поле на съответната епоха – нещо, което коментирах още в началото на студията.

Другият коренно различен пример, обогатяващ палитрата от възможни основания за маргинализация от литературноисторическите наративи, е този с напълно непознатия Иван Бунарджиев. За разлика от „Двама диви“, тук става дума за гигантска посредственост с грандиозни „творчески“ и шмекерски усилия⁴⁸. Случаят, както го определя Трендафилов, е „явление с публичното си невявяване“⁴⁹. Именно заради абсурдността му ще го щрихирам съвсем накратко. „Писателят“ сам издава над 20 свои заглавия в периода 1907 – 1940 г., а с преиздаванията им стават около 50 на брой, като обемът им е около 20 страници всяка. Според собствените му думи тиражите между 1920 и 1940 година се развиват от 120 хиляди до 400 хиляди бройки, при това авторът е и сам разпространител на своите книги. По тези данни Ив. Бунарджиев би трябвало да е един от най-четените и популярни у нас, но всъщност няма никакво включване на тази книжнина дори в скромни антологии и случайни сборничета. Според Трендафилов „автентичният проблем е в дидактичния му патос“, но основният е в стила, по отношение на който е „ярък некадърник, неподобен глупак“, който „великолепно не умее“⁴⁹ да си служи с езика, често стигащ до противоречиви смисли дори в едно изречение и непознаващ семантиката на определени лексеми, които употребява. Тук става дума за ниска филологическа образованост, липса на творчески потенциал, патологична амбициозност и съмнителен морал – черти, които фрапантно очертават негативно явление, което, отвъд куриозитета, заслужено няма място

в литературноисторическото пространство. В този случай за мен се оказва важно, че читателската институция (все още в началото на своето формиране) работи така безотказно адекватно още от началото на XX век, елиминираща с мълчание чуждите на литературата и литературността тела.

Втората рубрика – „Патология на периодическото тяло“, започва от бр. 36, 1992 г. Фокусът ѝ е насочен към списания и един вестник в периода от средата на 90-те години на XIX до 20-те години на XX век: „Crescendo“ (1922 г., с 4 книжки), „Слънчоглед“ (1909, с 5 книжки), „България без евреи?“ (от м. септември 1893 г. до същото време на 1894 г., със 7 книжки), „Нова струя“ (1906 г., с 10 книжки), „Из нов път“ (1907 – 1910 г., с 6 книжки) и вестник „Разсъждение“ (1908 г., с 2 броя), като привидно не се спазват определени принципи за подбора – нито темпорален, нито тематично-проблемен. Всъщност обаче това е част от целите на двамата, водещи рубриката. В „нулевия“ текст те заявяват: „Няма да попълваме бели петна, напротив целта ни ще бъде отварянето на пробойни в закръгления корпус на априорното литературно мислене. Ще считаме задачата си за изпълнена, ако успеем да създадем точки на автентичност, подривни спрямо диалектическите симулации“⁵⁰. От изброяването на заглавията може да се види, че техни обекти са основно краткотрайно излизали издания, което (при)видно предполага липсата на оформено идейно-художествено лице. Някои от техните редактори са познати, както стана дума, за значимите литературноисторически фигури на сп. „Слънчоглед“ – Д. Кьорчев и Елин Пелин, други – крайно неизвестни, като Кръстю Петков Илиев от Търново. Той издава 4 вестника, 3 притурки и 2 апела за периода 1909 – 1911 г., които не са оцелели в повечето случаи, но от наличното може да се каже, че това е крайно консервативна като идеология книжнина, убежище на жанрове и реторики отпреди Просвещението. Например популярни религиозни текстове, които в хода на Възраждането са маргинализирани от „истинската“ литература. Да споменем само „бестселъра“ „Сънищата на Св. Богородица“, който има 70 (пре)издания между 1878 г. и 1944 г., или „Камък падна от небето“. Важното концептуално обобщение, което Пенчев прави, е, че именно върху „онтологичния консенсус на т.нар. народно християнство“ израства една култура или контракултура, която има за основна функция да утвърждава единната картина на предмодерния свят“⁵¹. Като част от нея е и Кръстю Петков Илиев, издал 15 книги за времето от 1901 до 1930 г., но загубени днес и наречен от Б. Пенчев „Изгърваният пророк“ с неговите два оцелели броя на в-к „Разсъждение“. Така че маргинализирането може да се появи и при процес на преход от един към друг тип култура, от смяната на културноисторическите епохи – на предмодерност и модерност, като „следа“ и „пренесено настояще“ (по Дерида) в текстуалността на Класическата и Модерната епоха“⁵². Едновременно с това, те могат да се оказват недостатъчни за литературноисторическите съвременни изследвания, макар че в

конкретната изброена книжнина на прехода между две културни епохи се акумулира интерес към протохристиянските връзки с Близкия и Далечния изток, но все още липсват необходимите за завръщането в публичността нови интерпретации.

За разлика от „Изтърваният пророк“, който е куриозитетна фигура заедно с вече разгледания Иван Бунарджиев, емблематичен и представителен не толкова заради колебливостта на своите редактори, „Слънчоглед“ остава в забравата, тъй като не е достатъчно радикален в изграждането на модернистки проект в период на конструирането на такъв. В този смисъл авторите от първите два случая с крайната си радикалност, стигаща до невписването им в културната ситуация на собственото им съвремие, техният абсолютен „срив“ (по Бодрияр) е причина за тоталното им изчезване от литературното поле. Докато в третия случай е точно противоположното – сп. „Слънчоглед“ не може да се задържи в литературноисторическия дискурс заради недостатъчната си радикалност в оповестяването на модернизма. Така че подборката, която правят колегите в „Литературен вестник“, ярко реализира самопоставената им задача – да нарушават тесен брой стереотипни позиции за отношенията класично – периферно, да показват зевове в литературното мислене за тази апория, която по генезис е конструирана и продължава да се (пре)конструира.

Другите три случая от втората (частна) рубрика(та) в „Литературен вестник“ можем да обединим през една отчетлива тенденция – техните обекти (сп. „Crescendo“) и тематично-проблемните им изследвания (на антисемитизма и на феминизма) (о)стават актуални и днес, чиито интерпретации обаче не съм срещала да се продължават и да бъдат цитирани разглежданите изследователи за направеното иновативно литературно историческо „начало“ преди повече от 30 години.

Ще започна с предпоследния текст от рубриката „Патология на периодическото тяло“ със заглавие „Тайната и нейните метастази“, което маркира своеобразна връзка със статията за „Изтърваният пророк“ – Кръстю Илиев. Текстът, който предстои да коментирам, се отнася за сп. „България без евреи“ – един, за мен специално, фрапантен случай, защото действието се развива буквално 15 години след Освобождението и няма още назрял и обществено канализиран антисемитизъм, макар че е закономерно съществувал в някаква степен⁵³ при формирането на българската нация, чиито процеси на обединение не изключват принципа на дизюнкция на „другия“⁵⁴. Изданието се списва (без личен подпис) и издава от Никола Митаков, който формално отбелязва, че то (ще) се занимава с икономическия растеж, търговските оферти или реклами, специализирани сфери на редактора/собственик. В този смисъл печатната трибуна е възможност за „бизнес“ борба с конкуренция, но доколкото авторът Ефтимов е проучил, тя не е подкрепяна от нито една политическа партия⁵⁵. Но това твърде ранно списание от свободното българско развитие,

както и динамичните политически възгледи на неговия издател, от една страна, са пример за „човек от народа“⁵⁶, без високо образование, който със своите, общо взето, изпреварващи за епохата позиции остава непознат, непризнат „пророк“ на поне няколко актуални днес масови и клиширани, идеологически и популистко елементарни позиции. От друга – разказите на Н. Митакوف са индикация за тривиалната литература на времето, в която личи влиянието на „високата“ литература, но и „обличането“ на повествователните елементи с актуалните за момента време и пространство. Например разказите „Кръвта“ и „Из еврейските потайности“, в който централен образ е този на юдейската тайна, откъдето тръгват и заглавието на статията в „Литературен вестник“ – „Тайната и нейните метастази“, и анализът на Й. Ефтимов. Елитарните доближавания обаче, може би заради биографичната непродуктивност на автора и респективно заради неговото публично неприсъствие, се оказват недостатъчни за литературноисторическите съвременни изследвания, макар че в тях антисемитската тема фигурира, но (още) ѝ липсват необходимите за завръщането в публичността нови интерпретации. В този смисъл прави впечатление, че пътят при излизането от периферийността на религиозно-духовни теми (и евентуално на исторически имена, свързани с тях) се оказва и по-труден, и по-бавен въпреки бързо променящия се днешен свят и рецептивните погледи към него.

Ще продължа със списанията „Нова струя“ (1906) и „Из нов път“ (1907 – 1910), обединени под общото заглавие „Фемодернизъм“, завършващо рубриката. Двете издания събират както маргинални имена, така и маргинализираща за времето си тенденция – феминисткото движение. Първото списание е създадено като алтернатива на най-солидните „мъжки“, „фалоцентрични“ „субективни“ издания на епохата: най-вече „Мисъл“, „Българска сбирка“ (с редактор Стефан Бобчев), „Демократичен преглед“ (на Найчо Цанов, Т. Влайков) и се свързва с името на редакторката му Ана Карима. При нея има „забележим оттенък на женски бунт“ – моделът на „жената без място“ е базисен, макар че се оказва много строга в своя морален риторизъм, в сравнение например с Вазов⁵⁷ и даже провежда насочена кампания за женското десексуализиране. Едновременно към този нестабилен феминистичен светоглед на Карима се добавят и схващанията ѝ за литературата в народническо-социалистически ключ – да бъде социално ангажирана и възпитателна⁵⁸. Писателката не може да бъде еднолинейно квалифицирана нито като възрожденка, нито като социалистка, макар че и двете свързаности съществуват у нея. Заедно с това в списанието ѝ (не)изненадващо се появява декадентска поезия от „младите“ Хр. Борина, Д. Бадев и то неусетно влиза в силния поток на модернисткия ирационализъм. Както точно се изразява Б. Пенчев, изхождайки от „аксиомата, че волята за знание е и воля за власт“, „социализмът, феминизмът и декадентството са форми на едно и също

модернистко движение за де-маргинализация⁵⁹, в което „слабото“⁶⁰ става „силно“ в хода на прогресивното развитие от „старото“ към „новото“. Но сп. „Нова струя“ е посрещнато с мълчание от критиката и не се превръща в трибуна на новото и модернистичното, което обаче правят „младите“ около „Из нов път“, без Карима, но с Андрейчин – обект и на първата (част от) рубрика(та) „Литературата, която я няма“. Това е поводът да отбележа, че има не само засичания на фигури обекти в двете поредици, но и че се очертава една концептуална мрежа между тях⁶¹, през която се ситуира липсващата литература и периодика. В статията „Фемодернизмът. Част II (сп. „Из нов път“ – 1907 – 1910 г.)“, от една страна, по своеобразен начин, през полагането на Андрейчин в модернистичната интерпретация на плътта, пола и „половия акт в най-разнообразните му и безобразни форми – ойленбурговщина, садизъм, лесбизъм и др.“⁶², се „продължава“ своеобразно и автобиографичният сюжет за „непоправим маниак“ еротоман, въпреки че целта на Стефан Младенов е категорично да се опита да провокира полемика за еротиката в изкуството. Подсказва се за (хипотетичната) възможност „за пряка връзка между човешката екзистенция с нейните криволичеши мъчителни срамни желания и отчуждената фигуративна същност на езика“⁶³. От друга страна, се показва рязката промяна в автентичното случване на фемодернизма на страниците на сп. „Из нов път“, където „екзистенциалните съдържания са подменени с техните реторически двойници, словото не е вече цел само по себе си, а средство в някакъв план за изграждане на стабилна смислова постройка... Субектът на модернисткото говорене от „онтологично слаб“ се превръща в авторитет“⁶⁴. В крайна сметка обаче, дилемата коя от двете страни надделява или и двете се надграждат, за да остане Андрейчин в маргиналните полета на литературната история, не е напълно разрешена, въпреки че смятам втората (събираща и двете страни) възможност за по-убедителна, защото писателското битие не дублира битието на литературата, но връзките им са сложно преплетени и никога докрай не се скъсват.

Последният текст, който ще разгледам – за сп. „Crescendo“ – от рубриката „Патология на периодическото тяло“, всъщност я открива. Своеобразната кръгова композиция избирам отново, за да завърша с това, с което Б. Пенчев и Й. Ефтимов започват в уводния си текст „Отвъд принципа на класичността: „Литературната периодика е територия, в която маргиналното взема своя реванш срещу класичното... Срещу здравето, положено във вечността класично тяло се възправя деформираното, заразено и заредено с езиците на актуалността периодическо тяло. В литературната периодика се оглежда регистърът от социални, екзистенциални и литературни стилове, преплитането на реторически стратегии, изграждащи текстуалността на съответната епоха“⁶⁵. Едновременно с това днес има относително оживен интерес към ямболското авангардистично издание⁶⁶, но не се отчитат важни

ракурси, засегнати при „реабилитирането“ му през 90-те години, а това е съществен пропуск, тъй като статията от Й. Ефтимов опровергава познати до този момент „протезни“ тези. На първо място тази, че списанието е футуристично⁶⁷. На второ, че „Crescendo“ е привлякло за публикуване самия Томазо Маринети със статията си „Геометрично и механично великолепие“ и вече споменатото стихотворение „Българският аероплан“ (за обсадата на Одрин) и че това е резултат от „една власт, която може да бъде наречена европоцентрична“. Ефтимов доказва, че Маринети е постфактум уведомен от Кирил Кръстев за неговите публикации и италианският поет е бил изненадан и очарован от незаконните си преводи, подsigурени от друг сътрудник на списанието – Васил Петков, който е бил на лечение в Италия и е донесъл от там поемата „Zang Tumb Tumb“ (на български „Дзън Туп Туууп, Бум-тряс-прас“). На трето място, авторът на статията (във втората част, бр. 38) акцентира аргументирано на подражателността от ямболските модернисти на сп. „Везни“ – включително и това, че манифестът на Кирил Кръстев „Витрините“ е изцяло вдъхновен от стилистиката на Ч.-Мутафовото есе „Невъзможности“, като и двете са публикувани в една книжка на „Crescendo“ (брой 2). Според изследователя това, което го спасява от „затъване в блатните теми на късния сецесион, са преводи на стихотворения“ от Рихард Демел и Август Щрам, направени от Гео Милев. Но отношенията между Гео и редакцията на ямболското списание се влошават поради пиратския превод и публикация на абстрактния конструктивист Курт Швитерс, тъй като Гео отговаря за авторските права на дясното експресионистично немско сп. *Der Sturm*, откъдето е взето стихотворението, и ямболци са длъжни да изплатят 100 лв. на Милев. Ако трябва да обобща, Ефтимов акцентира на некоректността при печатане на преводните материали в „Crescendo“, на подражателността му от „Везни“ и неговия редактор. Неслучайно в края на статията нарича изданието „аутсайдер“, въпреки че списващите постигат своя идеал – да бъдат извън всякаква класация. Заключение на автора на статията е логично в своя контекст, но и в литературноисторическия на 20-те години, а именно: краткият живот на „Crescendo“ го запазва от изчерпване и от повторение, но го оставя в спорадичното и все още неясно литературноисторическо ситуиране. Тази позиция ще експлицира като (общо)валидна за (немалка част от) маргиналните артефакти и Цв. Ракъовски – своеобразният двоен участник в следващите два „маргинални“ проекта от първото десетилетие на настоящото столетие, които ще разгледам в друг метатекст.

А дотук в настоящата студия концептуализирах, анализирах и аргументирах както 10 апоретични семантични двойки, които по принцип работят в процесите на маргинализация и респективно – за излизането от периферийното поле на авторски имена, списания, творби, така и добавих още толкова конкретни, но систематични причини и резултати за това движение в

литературноисторическото поле както по хоризонтал (център – периферия), така и по вертикал (вечност – мимолетност), разглеждайки първия опит на колегите от „Литературен вестник“ още в началото на 90-те години на XX век да разгърнат сюжетно и аналитично проблемите на „литературата, която я няма“ в две свързани помежду си рубрики.

Благодарности

Това изследване е финансирано от Европейския съюз – NextGenerationEU, чрез Националния план за възстановяване и устойчивост на Република България, проект SUMMIT BG-RRP-2.004-0008-C01.

БЕЛЕЖКИ

1. Стоичкова, Н. (2019, 10 16 юли). Документалистика и идеология (Из епистолярно-критическите сюжети от 50-те години на XX век). *Литературен вестник*, № бр.26/2019, с. 10 – 11; Стоичкова, Н. (2019). Документалистика и идеология (Из епистолярно-критическите сюжети от 50-те години на XX век III част). В: Р. Парашкевова & А. Вачева (съст.). *За смисъла на догадките, сборник в чест на 70-годишнината на Р. Евтимова* (с. 191 – 201). УИ „Св. Климент Охридски“; Писмата като конструкт в българския литературноисторически метанаратив. В: *NEW RENPS SLAVICA STUDIES International Conference “Andalusian Symposia on Slavic Studies”*, с. 665 – 670. УРСС, 2000.
2. Георгиев, Н. (14.5.2001). Тезиси по историята на българската литература. *Специализиран портал LiterNet.*: https://litenet.bg/publish/ngeorgiev/m_s/tezisi.htm (14.11.2025)
3. Пенчев, Б. (1992, 5 – 11 окт.). Интуитивизмът не е с лице на жена (сп. „Слънчоглед“ 1909). *Литературен вестник*, № 39, с. 7.
4. Пак там.
5. Кирова, М. (2024). Българската литература през XXI в. (2000 – 2022). Ч. 2, с. 136 – 137. Колибри.
6. Кирова, М. (2023). Българската литература през XXI в. (2000 – 2022). Ч. 1, с. 11. Колибри.
7. Кьосев анализира статията на Пенчо Славейков „Пушкин като национален поет“ и коментира позицията на автора ѝ, че за него Вазов не е съзнателен класик, въпреки че има талант, защото не създава с героичен и гениален жест националната съдба. Затова с книгата си „На Острова на блажените“ Славейков се постаравал да компенсира тази липса на истинска българска литература, като я написва/преобразява под формата на фикционална литературна антология, създавайки цяла алтернативна литература с всичките ѝ жанрове, стилове и писателски индивидуалности. Но и станалото

- „народно“ стихотворение „Докле е младост“ напуска елитарността на „Сън за щастие“. Кьосев, А. (1998). Списъци на отсъстващото. В: А. Кьосев (съст.). *Българският канон? Кризата на литературното наследство*, с. 33. Александър Панов.
8. Трендафилов, В. (1992, 2 – 8 март). Между декадента Уайлд и стилист Капанов: Иван Ст. Андрейчин (1872 – 1934). *Литературен вестник*, № 8, с. 7.
9. Трендафилов, В. (1992, 2 – 8 март). Между декадента Уайлд и стилист Капанов: Иван Ст. Андрейчин (1872 – 1934). *Литературен вестник*, № 8, с. 7.
10. Кирова, М. (2016). *Българска литература от Освобождението до Първата световна война. Т. 1*, с. 149. Колибри.
11. Кирова, М. (2016). *Българска литература от Освобождението до Първата световна война. Т. 1*, с. 156. Колибри.
12. Пенчев, Б. (1992, 7 – 13 дек.). Фемодернизъм, ч. I (сп. Нова струя, 1906 г.). *Литературен вестник*, № 48, с. 7.
13. Трендафилов, В. (1992, 4 – 10 май). Иван Хаджихристов (1893 – 1970). *Литературен вестник*, № 17, с. 7.
14. Трендафилов, В. (1992, 18 – 24 май). Иван Хаджихристов (1893 – 1970). *Литературен вестник*, № 19, с. 7.
15. Трендафилов, В. (1992, 4 – 10 май). Иван Хаджихристов (1893 – 1970). *Литературен вестник*, № 17, с. 7.
16. Синтезирано казано, според Вл. Трендафилов Иван Хаджихристов не успява „да се задържи като значително явление“, заради българската критическа рецептивна склонност „повече да обобщаваме, отколкото да индивидуализираме“, затова че е сравнително отскорошна историята на независимото съзнание на Аза с „личния стил и код“ (Трендафилов, 1992, №19). Докато за Марзоханов авторът отчита, че в повечето му разкази от „Капки от дамаджаната ми“ писателят не издържа „до края на едно постоянно ниво на хубаво разказване на историята“, за разлика от „Устав на бунаците в света“, което е „представително за българския хумор произведение“ (Трендафилов, 1992, № 4).
17. Трендафилов, В. (1992, 31 ян. – 7 февр.). Борис Марзоханов. *Литературен вестник*, № 4, с. 8.
18. Това име стана обект на изследване отново в един от томовете със статии от последния засега проект за периферията „Текстове от маргиналията: памет и употреба“ (2019 – 2024). Проф. Хюсеин Мевсим от Анкарския университет разшири биографичните и творческите познания за Б. Марзоханов и на някои места диалогизира с позициите на Вл. Трендафилов. Вж. Мевсим, Х. (2024). За един позабравен глас от периферията на географията и литературата: Борис Марзоханов (1896 – 1955). В: Н. Стоичкова et al. (съст.). *Периферията: модуси на функциониране и начини на интерпретиране*

- (с. 30 – 50). УИ „Св. Климент Охридски“.
19. Благодарение на благородното регионално дело на колегите от Русенския университет Велислава Донева, Стефан Вичев и Веселина Антонова. (2017). *Константин Мутафов. Животоописание. Творчество*. АИ „Русенски университет“.
20. Донева, В. et al. (2017). *Константин Мутафов. Животоописание. Творчество*, с. 183. АИ „Русенски университет“..
21. Вж. Трендафилов, В. (1992, 6 – 12 юли). Йордан Стратиев (1898 – 1974). *Литературен вестник*, № 26, с. 7.
22. Трендафилов, В. (1992, 6 – 12 юли). Йордан Стратиев (1898 – 1974). *Литературен вестник*, № 26, с. 7.
23. След това постмодерната епоха я измества и заменя постепенно с определящата роля на читателя.
24. Пенчев, Б. (1992, 7 – 13 дек). Фемодернизъм, ч. I (сп. Нова струя, 1906 г.). *Литературен вестник*, № 48, с. 7.
25. Първите се считат завършени до началото на Втората световна война, вторите започват след нея.
26. Това е потвърдено и в единствения аналитичен текст на Иван Матев (главен уредник на музея „Литературна Стара Загора“) „Духът на луната“. Късни български символисти: Иван Хаджихристов, Иван Мирчев в Юбилейния сборник (130 години от рождението на първия и 125 години от рождението на втория), Стара Загора, 2022, издание на Община Стара Загора, музей „Литературна Стара Загора“ и Регионална библиотека „Захари Княжески“.
27. Св. Игов в „История на българската литература 1878 – 1944“ (1991) го нарича „загадъчен представител на един неосъществен български сюрреализъм“, с което Трендафилов не се съгласява напълно, но и не конкретизира своя, макар че пледира за персоналистичност в ситуирането на творците. Изследователят завършва така: „мисля, че Хаджихристов е едно значително присъствие на възлово място в недоизследваната и все още ненаписана история на българския модернизъм“ (Трендафилов, В., 1992). Иван Хаджихристов (1893 – 1970). *Литературен вестник*, № 17, с. 7.). Това до настоящия момент остава непроменено, макар че задължително трябва да се вземе предвид споменатият вече онлайн юбилеен сборник (с обем 137 страници) от 2022 г. Той прави най-малко две важни неща – репликира вековната позиция за „ръждата на провинциалния културен живот“ (по думите на Б. Пенев със статията му „Нашата интелигенция“, 1924) и прави професионално библиографско описание по години на публикациите на Хаджихристов – 295 на брой, като добавя и критическите текстове за него – 232, които в по-голямата си част, без изненада, също са дело на регионални дейци и издания.
28. За това вж. доказателствата, които извежда Б. Пенчев в статията си „Интуитивизмът не е с лице на жена (сп. „Слънчоглед“ 1909). (Пенчев, Б.

- (1992, 5 – 11 окт.). Интуитивизмът не е с лице на жена (сп. „Слънчоглед“ 1909). *Литературен вестник*, № 39, с. 7.
29. Пенчев, Б., 1992. Б. *Интуитивизмът не е с лице на жена* (сп. „Слънчоглед“ 1909). *Литературен вестник*, № 39, с. 7.)
30. Трендафилов, В. (1992, 6 – 12 юли). Йордан Стратиев (1898 – 1974). *Литературен вестник*, № 26, с. 7.
31. Макар че има и противоположни примери – широко отворени към другите, благородни и благотелни фигури, които обаче, най-вече по идеологически причини, задълго остават в периферните зони на публичния интерес и едва в последните 30-ина години се реабилитират – издават се тритомни техни съчинения и се правят по-дълбинни изследвания за тях. Става дума за д-р Кръстю Кръстев, който според М. Кирова „е сред най-противоречивите и неразбрани личности в българската литература история“. Кирова, М. (2016). *Българска литература от Освобождението до Първата световна война. Т. 1*, с. 200. Колибри.
- Изследователката показва, че има голям зев между външния вид и поведение на този „студен и надменен“ човек с грижовното „отглеждане на всяко зрънце талант, което съзре“. Кирова, М. (2016). *Българска литература от Освобождението до Първата световна война. Т. 1*, с. 201. Колибри.
32. Говорейки за себе си, Иван Радославов синтезно обобщава, че посоката е от Карл Маркс към Фридрих Ницше, както по-късно озаглавява и въведението на главата за символистичната поезия в своята литературна история „Българска литература (1880 – 1930)“, 1936. Тази позиция защитава и Иван Мешков в „Ляво поколение“ по същото време.
33. Трендафилов, В. (1992, 16 – 22 март). Между декадента Уайлд и стилист Капанов: Иван Ст. Андрейчин (1872 – 1934). *Литературен вестник*, № 10, с. 7.
34. Милев, Г. (1924). Сп. *Пламък*, с. 104.
35. Трендафилов кратко, но относително пълно разказва повода и последствията от един такъв конфликт, в който Стратиев и Димитър Симидов се сбиват с критика В. Добринов, увековечени с хумористичното стихотворение „Бой между литератори“ на Хр. Смирненски, публикувано във в. „Маскарад“, 1923 г., № 19.
36. Вж. монографията на Сава Василев. (2000). *Литературният мит Владимир Василев*. Слово.
37. Трендафилов, В. (1992, 2 – 8 март). Между декадента Уайлд и стилист Капанов: Иван Ст. Андрейчин (1872 – 1934). *Литературен вестник*, № 8, с. 7.
38. Трендафилов, В. (1992, 2 – 8 март). Между декадента Уайлд и стилист Капанов: Иван Ст. Андрейчин (1872 – 1934). *Литературен вестник*, № 8, с. 10.

39. Пенчев, Б. & Ефтимов, Й. (1992, 14 – 20 септ.). Отвъд принципа на класичността. *Литературен вестник*, № 36, с. 7.
40. Трендафилов, В. (1992, 6 – 12 април). Димитър Бабев (1880 – 1945). *Литературен вестник*, № 13, с. 6.
41. В този смисъл е изключително важно да се напомни, че Бабев е културен българин – завършил право в Брюксел, свири на флейта, издател на сп. „Листопад“ (1913 – 1935 с прекъсване по време на Първата световна война) – издание, наредено по сериозност и авторитетност до „Златорог“ и „Хиперион“ в междувоенния период.
42. Трендафилов, В. (1992, 17 ян.). Двама диви. *Литературен вестник*, № 2, с. 7.
43. Допускането на изследователя е, че под него, или поне под едното лице, хипотетично, може да се крие Д. Подвързачов.
44. Трендафилов, В. (1992, 17 ян.). Двама диви. *Литературен вестник*, № 2, с. 7.
45. Янев, С. (1989). *Пародийното в литературата*. Наука и изкуство, с. 15.
46. Вероятно заради игровата сниженост.
47. Hutcheon, L. (2000). *A Theory of Parody. The Teaching of Twentieth-Century Art Forms*. Urbana and Chicago: University of Illinois Press.
48. Едни от най-фрапантните са опитите му да мистифицира хвалебствена читателска рецепция и да открадне разказ на беден селски младеж, който му го е изпратил за мнение, като го публикува под свое име, а същевременно му отговаря, че за нищо не става. Дори се появява (лично пусната) обява в пловдивски вестник за честване на негов 30-годишен творчески юбилей през 1937 г., който не се случва.
49. Трендафилов, В. (1992, 1 – 7 юни). Титаникът на българската литература: Иван Атанасов Бунарджиев. *Литературен вестник*, 1992, № 21, с. 7.
50. Пенчев, Б. & Ефтимов, Й. (1992, 14 – 20 септ.). Отвъд принципа на класичността. *Литературен вестник*, № 36, с. 7.
51. Пенчев, Б. (1992, 26 окт. – 1 ноем.). Изтърваният пророк (в. „Разсъждение“ – 1908). *Литературен вестник*, № 42, с. 7.
52. Пенчев, Б. (1992, 26 окт. – 1 ноем.). Изтърваният пророк (в. „Разсъждение“ – 1908). *Литературен вестник*, № 42, с. 7.
53. Ефтимов дава пример с финала на Вазовия „Дизраели“ (от втората му стихосбирка „Тъгите на България“): „О, Английо, защо ли днес/ Бездушен жид те управлява“.
54. Още повече че съм срещала историкоизследователски фрагменти за актуалността в публичното обсъждане на юдейската „Тайна“ именно в този период, непосредствено след Освобождението.
55. Макар че Митаков е политически силно, но партийно променливо ангажиран („за“ и после „против“ земеделското правителство на Стамболов)

и е интересно, според мен, да се отбележи една от неговите рефлексивни и днес позиции – в брошурата **си** „В решителните моменти. Силата е право“ (1918, с. 28), той се обявява за проекта „Съединени европейски щати“ срещу социализма, който няма почва у нас, но се подкрепя от „десетина гладници и скитници, които, щом като си намерят поминък, ще станат монархисти“ („Едно възможно сливане на партиите“, 1898, с. 8).

56. Ефтимов, Й. (1992, 30 ноември). Тайната и нейните метастазии (сп. „България без евреи? – 1894 г.). *Литературен вестник*, № 47, с. 7.
57. Когато едновременно с това обвинява, че не успява да създаде верен образ на „новата“, „еманципирана“ жена (в статията „Женските типове в произведенията на Ив. Вазов“ от разглежданото списание).
58. Според нея именно списанията имат тази задача – да бъдат коректив на обществената действителност, и дава пример с „Ново време“ на Д. Благоев и „Ден“ на Янко Сакъзов в статията „Развитието на българската литература след Освобождението насам“ в разглежданото издание.
59. Пенчев, Б. (1992, 7 – 13 дек.). Фемодернизъм, ч. I (сп. „Нова струя“, 1906 г.). *Литературен вестник*, № 48, с. 7.
60. Разбирано като индивид от периферията, като „онтологически слаб“, несподелящ ценностите на господстващото мнение, тъй като е чужд на смисловата мрежа на „света“, в който физически е поместен и не предлага собствена устойчива „означаваща практика“ (по Пенчев 1992, бр. 48).
61. Въпреки че Ефтимов твърди, принципът на списването на рубриката е „поскоро случаен или така ще изглежда на пръв поглед“ (Ефтимов, 1992, бр. 36).
62. Младенов, С. (1909). Още няколко думи за „новия път“ на г. Иван Ст. Андрейчин. *Християнска мисъл*, кн. 8.
63. Пенчев, Б. (1993, 1 – 17 ян.). Фемодернизъм, ч. II. (сп. „Из нов път“ – 1907 – 1910 г.). *Литературен вестник*, № 1, с. 7.
64. Пенчев, Б. (1993, 1 – 17 ян.). Фемодернизъм, ч. II. (сп. „Из нов път“ – 1907 – 1910 г.). *Литературен вестник*, № 1, с. 7.
65. Пенчев, Б. & Ефтимов, Й. (1992, 14 – 20 септ.). Отвъд принципа на класичността. *Литературен вестник*, № 36, с. 7.
66. Включено е в сайта „Българският модернизъм“ със статията от Георги Господинов „Crescendo“ – провинцията като авангард“ (https://bgmodernism.com/Nauchni-statii/georgi_g?srch=за+сп.+Кресчендо) и в най-новата литературна история – петтомника „Книжовност и литература IX – XXI век“ на Валери Стефанов и колектив, т. 3: Модерност, с. 85. Ефтимов посочва още два библиографски източника от 1989 година на XX век – от Ал. Йорданов и Хр. Карастоянов (вж. Ефтимов, Й. (1992, 14 – 20 септември). Случаят „Crescendo“, Част I. *Литературен вестник*, № 36, с. 7.), а аз не мога да пропусна и скоро проведената в НАТФИЗ (през м. септември, 2025) Трета международна конференция „Текст, образ, звук“ и доклада „Рихард Демел, Гео Милев и кръгът „Crescendo“ на Бисера Дакова.

67. Според Ефтимов единственото футуристично стихотворение е „Българският аероплан“, откъс от поемата „Zang Tumb Tumb“ на Филипо Т. Маринети. Иначе изследователят твърди, че поезията в изданието е твърде еkleктична: от декоративните вариации на Т. Драганов, през лексиконните версификации на „непрогледния“ сантименталист Лео Коен до декадента Петър Спасов.

ЛИТЕРАТУРА

- Василев, С. (2000). *Литературният мит Владимир Василев*. Слово.
- Гайдаржиева, А. В. (2007). *Пундев и българската литература*. УИ „Св. св. Кирил и Методий“.
- Георгиев, Н. (14.5.2001). Тезиси по историята на българската литература. *Специализиран портал LiterNet*. Available from: https://litenet.bg/publish/ngeorgiev/m_s/tezisi.htm (14.11.2025).
- Господинов, Г. (2012, ноември). „Crescendo“ – провинцията като авангард [устно представен текст]. Научна конференция „Българският модернизъм – единения и разриви“, София. Available from: https://bgmodernism.com/Nauchni-statii/georgi_g?srch=за+сп.+Кресчендо.
- Дакова, Б. (2025, септември). *Рихард Демел, Гео Милев и кръгът „Crescendo“* [Доклад]. Трета международна конференция „Текст, образ, звук“, НАТФИЗ.
- Донева, В. et al. (2017). *Константин Мутафов. Животоописание. Творчество*. АИ „Русенски университет“.
- Ефтимов, Й. (1992, 30 ноември). Тайната и нейните метастазии (сп. „България без евреи? – 1894 г.). *Литературен вестник*, № 47, с. 7.
- Ефтимов, Й. (1992, 14 – 20 септември). Случаят „Crescendo“, Част I. *Литературен вестник*, № 36, с. 7.
- Игов, С. (1990). *История на българската литература: 1878 – 1944*. БАН.
- Кирова, М. (2016). *Българска литература от Освобождението до Първата световна война. Т. I*. Колибри.
- Кирова, М. (2023). *Българската литература през XXI в. (2000 – 2022). Ч. I*. Колибри.
- Кирова, М. (2024). *Българската литература през XXI в. (2000 – 2022). Ч. 2*. Колибри.
- Кьосев, А. (1998). Списъци на отсъстващото. В: А. Кьосев (съст.). *Българският канон? Кризата на литературното наследство* (5 – 49). Александър Панов.
- Мевсим, Х. (2024). За един позабравен глас от периферията на географията и литературата: Борис Марзоханов (1896 – 1955). В:

- Н. Стоичкова et al. (съст.). *Периферията: модуси на функциониране и начини на интерпретиране* (с. 30–50). УИ „Св. Климент Охридски“.
- Милев, Г. (1924). Сп. *Пламяк*, № 3, с. 104.
- Младенов, С. (1909). Още няколко думи за „новия път“ на г. Иван Ст. Андрейчин. *Християнска мисъл*, кн. 8.
- Пенев, Б. (1924). Нашата интелигенция. *Златороз*, № 1, с. 3 – 20.
- Пенчев, Б. (1992, 5 – 11 окт.). Интуитивизмът не е с лице на жена (сп. „Слънчоглед“ 1909). *Литературен вестник*, № 39, с. 7.
- Пенчев, Б. (1992, 26 окт. – 1 ноем.). Изгърваният пророк (в. „Разсъждение“ – 1908). *Литературен вестник*, № 42, с. 7.
- Пенчев, Б. (1992, 7 – 13 дек.). Фемодернизъм, ч. I (сп. „Нова струя“, 1906 г.). *Литературен вестник*, № 48, с. 7.
- Пенчев, Б. (1993, 1 – 17 ян.). Фемодернизъм, ч. II. (сп. „Из нов път“ – 1907 – 1910 г.). *Литературен вестник*, № 1, с. 7.
- Пенчев, Б. & Ефтимов, Й. (1992, 14 – 20. септ.). Отвъд принципа на класичността. *Литературен вестник*, № 36, с. 7.
- Пундев, В. (2001). *Избрани творби*. Съст. и предг. Иванка Янкова. УИ „Св. Кл. Охридски“.
- Радославов, И. (1936). *Българска литература (1880 – 1930)*. Стоян Атанасов.
- Ракъовски, Ц. (2009). Неканоничната история на българската литература. В: А. Вачева et al. *Неканоничната българска литература. Т. 1 и 2* (страници на главата). УИ „Неофит Рилски“.
- Ракъовски, Ц. (2009). Когато литературата спре да охранява хоризонтите си, започват да я четат войници и слугини. В: Е. Борисова et al. *Паралитературата. Текстология, социология, медиатори* (с. 7 – 20). Фабер.
- Стефанов, В. & Борисова Б. (2022). *Книжовност и литература IX – XXI век. Т. 3. Модерност*. УИ „Св. Климент Охридски“.
- Стоичкова, Н. (2019). Документалистика и идеология (Из епистолярно-критическите сюжети от 50-те години на XX век III част). В: Р. Парашкевова & А. Вачева (съст.). *За смисъла на догадките, сборник в чест на 70-годишнината на Р. Евтимова* (с. 191 – 201). УИ „Св. Климент Охридски“.
- Стоичкова, Н. (2019, 10 – 16 юли). Документалистика и идеология (Из епистолярно-критическите сюжети от 50-те години на XX век). *Литературен вестник*, № бр.26/2019, с. 10 – 11.
- Стоичкова, Н. (2000). Писмата като конструкт в българския литературноисторически метанаратив. В: S. Cuadros et al. (Eds.). *NEW RENPS SLAVICA STUDIES International Conference “Andalusian Symposia on Slavic Studies”* (с. 665 – 670). UPCC.

- Матев И. et al. (2022). „Духът на луната“. Късни български символи: Иван Хаджихристов, Иван Мирчев в Юбилейния сборник (130 години от рождението на първия и 125 години от рождението на втория). Музей „Литературна Стара Загора“, Регионална библиотека „Захари Княжески“, Стара Загора.
- Трендафилов, В. (2007). На къде тече детската литература. *Литернет*, № 8. Available from: <https://liternet.bg/publish8/vtrendafilov/nakyde.htm>.
- Трендафилов, В. (1992, 17. ян.). Двама диви. *Литературен вестник*, № 2, с. 7.
- Трендафилов, В. (1992, 31. ян. – 7 февр.). Борис Марзоханов. *Литературен вестник*, № 4, с. 8.
- Трендафилов, В. (1992, 2 – 8 март). Между декадента Уайлд и стилист Капанов: Иван Ст. Андрейчин (1872 – 1934). *Литературен вестник*, № 8, с. 10.
- Трендафилов, В. (1992, 16 – 22 март). Между декадента Уайлд и стилист Капанов: Иван Ст. Андрейчин (1872 – 1934). *Литературен вестник*, № 10, с. 7.
- Трендафилов, В. (1992, 6 – 12 апр.). Димитър Бабев (1880 – 1945). *Литературен вестник*, № 13, с. 6.
- Трендафилов, В. (1992, 4 – 10 май). Иван Хаджихристов (1893 – 1970). *Литературен вестник*, № 17, с. 7.
- Трендафилов, В. (1992, 18 – 24 май). Иван Хаджихристов (1893 – 1970). *Литературен вестник*, № 19, с. 7.
- Трендафилов, В. (1992, 1 – 7 юни). Титаникът на българската литература: Иван Атанасов Бунарджиев. *Литературен вестник*, 1992, № 21, с. 7.
- Трендафилов, В. (1992, 6 – 12 юли). Йордан Стратиев (1898 – 1974). *Литературен вестник*, № 26, с. 7.
- Янев, С. (1989). *Пародийното в литературата*. Наука и изкуство, с. 15.
- Hutcheon, L. (2000). *A Theory of Parody. The Teaching of Twentieth-Century Art Forms*. Urbana and Chicago: University of Illinois Press.

Acknowledgements

This study is financed by the European Union-NextGenerationEU, through the National Recovery and Resilience Plan of the Republic of Bulgaria, project SUMMIT BG-RRP-2.004-0008-C01.

REFERENCES

- Vasilev, S. (2000). *Literaturniyat mit Vladimir Vasilev*. Slovo.
- Gaydarzhieva, A. V. (2007). *Pundev i balgarskata literatura*. UI „Sv. sv. Kiril i Metodiy“.
- Georgiev, N. (14.5.2001). Tezisi po istoriyata na balgarskata literatura. *Specializiran portal LiterNet*.. Available from: https://liternet.bg/publish/ngeorgiev/m_s/tezisi.htm.
- Gospodinov, G. (2012, November). „Crescendo“ – provintsiyata kato avangard [Oral presentation]. Nauchna konferentsia „Balgarskiyat modernizam – edinenia i razrivi“, Sofia. Available from: https://bgmodernism.com/Nauchni-statii/georgi_g?srch=за+сп.+Кресчендо.
- Dakova, B. (2025, September). *Rihard Demel, Geo Milev i kragat „Crescendo“* [Presentation]. Treća mezhduнародna konferentsia „Tekst, obraz, zvuk“, NATFIZ.
- Doneva, V. et al. (2017). *Konstantin Mutafov. Zhivotoopisanie. Tvorchestvo*. AI „Rusenski universitet“.
- Eftimov, Y. (1992, November 30). Taynata i neynite metastazii (sp. „Bulgaria bez evrei? – 1894 g.“). *Literaturen vestnik*, № 47, p. 7.
- Eftimov, Y. (1992, September 14 – 20). *Literaturen vestnik*, № 36, p. 7.
- Igov, S. (1990). *Istoria na balgarskata literatura: 1878 – 1944*. BAN.
- Kirova, M. (2016). *Balgarska literatura ot Osvobozhdenieto do Parvata svetovna vojna. T. 1*. Kolibri.
- Kirova, M. (2023). *Balgarskata literatura prez XXI v. (2000 – 2022). T. 1*. Kolibri.
- Kirova, M. (2024). *Balgarskata literatura prez XXI v. (2000 – 2022). T. 2*. Kolibri.
- Kyosev, A. (1998). Spisatsi na otsastvashtoto. In: A. Kyosev (Ed.). *Balgarskiyat kanon? Krizata na literaturnoto nasledstvo* (pp. 5 – 49). Aleksandar Panov.
- Mevsim, H. (2024). Za edin pozabraven glas ot periferiyata na geografiyata i literaturata: Boris Marzohanov (1896–1955). In: N. Stoichkova et al. (Ed.). *Periferiyata: modusi na funktsionirane i nachini na interpretirane* (pp. 30 – 50). UI „Sv. Kliment Ohridski“.
- Milev, G. (1924). Sp. *Plamak*, № 3, s. 104.
- Mladenov, S. (1909). Oshte nyakolko dumi za“ novia pat“ na g. Ivan St. Andreychin. *Hristiyanska misal*, kn. 8.
- Penev, B. (1924). Nashata inteligentsia. *Zlatorog*, № 1, 3 – 20.
- Penchev, B. (1992, 5 – 11 okt.). Intuitivizmat ne e s litse na zhena (sp. „Slanchogled“1909). *Literaturen vestnik*, № 39, s. 7.
- Penchev, B. (1992, 26 okt. – 1 noem.). Iztarvaniyat prorok (v. „Razsazhdenie“ – 1908). *Literaturen vestnik*, № 42, s. 7.

- Penchev, B. (1992, 7 – 13 dek.). Femodernizam, ch. I (sp. Nova struya, 1906 g.). *Literaturen vestnik*, № 48, s. 7.
- Penchev, B. (1993, 1 – 17 jan.). Femodernizam, ch. II. (sp. „Iz nov pat“ – 1907 – 1910 g.). *Literaturen vestnik*, № 1, s. 7.
- Penchev, B. & Eftimov, Y. (1992, 14 – 20 sept.). Otvad printsipa na klasichnostta. *Literaturen vestnik*, № 36, s. 7.
- Pundev, V., 2001. *Izbrani tvorbi*. Ed. and preface Ivanka Yankova. UI „Sv. Kliment Ohridski“.
- Radoslavov, I. (1936). *Balgarska literatura (1880 – 1930)*. Stoyan Atanasov.
- Rakyovski, Ts. (2009). Nekanonichnata istoria na balgarskata literatura. In: A. Vacheva et al. *Nekanonichnata balgarska literatura. T. 1 i 2*. UI „Neofit Rilski“.
- Rakyovski, Ts. (2009). Kogato literaturata spre da ohranyava horizontite si, zapochvat da ya chetat voynitsi i slugini. In: E. Borisova et al.. *Paraliteraturata. Tekstologia, sotsiologia, mediatori* (pp. 7 – 20). Faber.
- Stefanov, V. & Borisova B. (2022). *Knizhovnost i literatura IX – XXI vek. T. 3. Modernost*. UI „Sv. Kliment Ohridski“.
- Stoichkova, N. (2019). Dokumentalistika i ideologia (Iz epistolarno-kriticheskite syuzheti ot 50-te godini na HH vek III chast). In: R. Parashkevova & A. Vacheva (Ed.). *Za smisala na dogadkite, sbornik v chest na 70-godishninata na R. Evtimova* (pp. 191 – 201). UI „Sv. Kliment Ohridski“.
- Stoichkova, N. (2019, 10 – 16 jli) Dokumentalistika i ideologia (Iz epistolarno-kriticheskite syuzheti ot 50-te godini na XX vek). *Literaturen vestnik*, № 26/2019, pp. 10 – 11.
- Stoichkova, N. (2000). Pismata kato konstrukt v balgarskia literaturnoistoricheski metanarativ. In: S. Cuadros et al. (Eds.). *NEW RENPS SLAVICA STUDIES International Conference “Andalusian Symposia on Slavic Studies”* (pp. 665 – 670). URSS.
- Matev, I. et al. (2022). „Duhat na lunata“. *Kasni balgarski simbolisti: Ivan Hadzhihristov, Ivan Mirchev v Yubileynia sbornik (130 godini ot rozhdenieto na parvia i 125 godini ot rozhdenieto na vtoria)*. Muzei „Literaturna Stara Zagora“, Regionalna biblioteka „Zahari Knaijeski“, Stara Zagora.
- Trendafilov, V. (2007). Na kade teche detskata literatura. *Liternet*, № 8. Available from: <https://liternet.bg/publish8/vtrendafilov/nakyde.htm>
- Trendafilov, V. (1992, 17 jan.). Dvama divi. *Literaturen vestnik*, № 2, p. 7.
- Trendafilov, V. (1992, 31 jan. – 7 fevr.). Boris Marzohanov. *Literaturen vestnik*, № 4, s. 8.
- Trendafilov, V. (1992, 2 – 8 mart). Mezhdru dekadenta Uayld i stilist Kapanov: Ivan St. Andreychin (1872 – 1934). *Literaturen vestnik*, № 8, p. 10.

- Trendafilov, V. (1992, 16 – 22 mart). Mezhdú dekadenta Uayld i stilist Kapanov: Ivan St. Andreychin (1872 – 1934). *Literaturen vestnik*, № 10, p. 7.
- Trendafilov, V. (1992, 6 – 12 apr.). Dimitar Babev (1880 – 1945). *Literaturen vestnik*, № 13, p. 6.
- Trendafilov, V. (1992, 4 – 10 mai). Ivan Hadzhihrístov (1893 – 1970). *Literaturen vestnik*, № 17, p. 7.
- Trendafilov, V. (1992, 18 – 24 mai). Ivan Hadzhihrístov (1893 – 1970). *Literaturen vestnik*, № 19, p. 7.
- Trendafilov, V. (1992, 1 – 7 jni). Titanikat na balgarskata literatura: Ivan Atanasov Bunardzhiev. *Literaturen vestnik*, № 21, p. 7.
- Trendafilov, V. (1992, 6 – 12. jli). Yordan Stratiev (1898 – 1974). *Literaturen vestnik*, № 26, p. 7.
- Yanev, S., 1989. *Parodiynoto v literaturata*. Nauka i izkustvo, p. 15.
- Hutcheon, L. (2000). *A Theory of Parody. The Teaching of Twentieth-Century Art Forms*. Urbana and Chicago: University of Illinois Press.

THE LITERARY PERIPHERY: A PRODUCTIVE FIELD OF OUR CONTEMPORARY LITERARY-HISTORICAL RESEARCH

Abstract. This study conceptualizes, analyzes and argues the first collective literary historical project that turned its optics to the literary periphery only three years after the beginning of the Transition in our country. The metatext for the first time brings out a systematized about 20 reasons and possibilities for movement in the literary historical field both horizontally (center – periphery) and vertically (eternity – transience).

Keywords: rubrics; Literary Gazette; marginalia; aporetic relations

✉ **Dr. Noemi Stoichkova, Assos. Prof.**

ORCID iD 0000-0002-5180-870X

WoS Researcher ID: AIC-2389-2022

Sofia University “St. Kliment Ohridski”

15, Tzar Osvoboditel Blvd.

1504 Sofia, Bulgaria

E-mail: stoichkova@slav.uni-sofia.bg